

Kapitel 4

Att bygga ett nytt samhälle

Jordreformer och social rättvisa

Kuba år 1959

Kuba var 1959 ett tudelat land. Där fanns en relativt utvecklad sektor, framför allt i Havanna. Där fanns också en underutvecklad, utplundrad och eländig sektor som folkflertalet tillhörde. 1952–53 hade 60 procent av tätortshushållen årsinkomster under den officiella minimilönen, och den var så låg att den inte räckte till för att kunna leva på.

På landsbygden var förhållandena sämst. Bara en tredjedel av hushållen i landet hade rinnande vatten, endast 9 procent hade elektricitet. 54 procent saknade toalett eller latrin. Bostadsytan per person var på 1–2 kvadratmeter, 61 procent med stampat jordgolv. Av lantarbetarna led 36 procent av parasiter, 14 procent av tuberkulos, 13 procent av tyfus, 30 procent av malaria.

24 procent av hela befolkningen över 10 år var analfabeter. Endast 56 procent av barnen mellan 6 och 14 år gick i skolan trots att den var obligatorisk. På landsbygden var läs- och skrivkunskigheten sämre – 42 procent var analfabeter, och bara 39 procent av barnen gick i skola.

Ekonomi hade under 1900-talets första hälft byggts upp kring en enda produkt – socker – och en enda handelspartner – USA. Sockret svarade för ca 85 procent av exporten.

Den ekonomiska tillväxten var obefintlig eller obetydlig. Stora markområden låg outnyttjade. Jordbruket och sockerindustrin var ineffektiva och föråldrade. Den uppodlade marken ägdes huvudsakligen av ett fåtal godsägare och USA-bolag. En halv miljon människor hade arbete endast under den 3–4 månader långa skördetiden. Arbetslösheten på landsbygden var en förutsättning för att sockerbruken skulle kunna få billig arbetskraft under skördetiden.

Trots att Kuba var ett jordbruksland måste livsmedel importeras. Hellre än att billigt upplåta tillräckligt med outnyttjad mark till de fattiga lantarbetarna, så att de kunde odla mat och försörja sig, höll storgodsägarna befolkningen i arbetslöshet och hunger så att de blev tvungna att arbeta för urusla löner under skördetiden.

1958 gick 70 procent av Kubas export till USA och 75 procent av importen kom därifrån. USA-bolagens investeringar på Kuba var större än i något annat latinamerikanskt land. USA-

bolagen ägde eller kontrollerade även nästan alla gruvor, oljeraffinaderier, elektricitets- och telefonbolag, samt banker. USA-bolag ägde 40 procent av sockerplantagerna, 40 procent av järnvägarna och kontrollerade 60 procent av cementtillverkningen. Den begränsade konsumtionsvaruindustrin ägdes till stor del av USA-företag. Handelsavtal med USA hindrade framväxt av en kubansk industri.

Efter revolutionens seger började man genomföra 26 juli-rörelsens program som syftade till en mångsidig ekonomisk utveckling, social utjämning samt ekonomiskt och politiskt oberoende.

Jorden till brukarna

Genom två jordreformer 1959 och 1963 fick hundratusen arrendatorer och torpare äganderätten till den jord de brukade. Storgodsen förstatligades, och i och med den andra jordreformen sattes övre gränsen för privat jordinnehav till 67 hektar (eller 5 caballerías, den kubanska enheten för landareal). En stor del av jordbrukarna, som tillsammans äger ca 20 procent av den uppodlade marken, har sedan slutet av 70-talet gått samman i jordbrukskooperativ.

Sänkta levnadskostnader, höjda löner

De första åren sänktes bostadskostnader, telefontaxor och el-taxor med 30–50 procent. Priskontroll infördes. Sjukvård, undervisning och entréer till idrottsevenemang blev helt kostnadsfria. De första daghemmen började organiseras 1961. Arbetarna fick rätt till pension och sjukersättning. En ny minimilön fastställdes och innebar en löneökning på 20 procent. Arbetslösa fick arbete i de fabriker som hade outnyttjad kapacitet och på de inte fullt utnyttjade jordarna.

Kuba behövde pengar för industrialisering och för jordbrukets rationalisering. I stället kom redan 1959 USA:s ekonomiska blockad som ett dråpslag mot den kubanska ekonomin. Den begynnande handeln med Sovjetunionen kunde inte uppväga de problem blockaden orsakade. Kuba hade nått produktionstaket inom den befintliga industrins ram. Att öka kapaciteten krävde investeringar, och maskinerna och andra insatsvaror som behövdes måste i stor utsträckning köpas utomlands. Import-

kostnaderna steg samtidigt som exportintäkterna sjönk, beroende på USA-blockaden och en minskad sockerexport. Ett annat allvarligt problem var att många administratörer och tekniker lockades till USA. Ytterligare ett problem var att reservdelar till alla maskiner till största delen fanns i USA, som vägrade sälja.

1962 blev det alltmer uppenbart att industrialiseringen inte skulle gå att genomföra som planerat och att den inhemska produktionen inte skulle kunna möta den ökade efterfrågan på livsmedel och konsumtionsvaror. I mars 1962 infördes ransonering på livsmedel för att åstadkomma en jämlik fördelning av tillgångarna.

Planekonomi med satsning på jordbruk

Efter de inledande bakslagen omprövades hela den ekonomiska politiken. Che Guevara förespråkade en starkt centraliserad planekonomi. Han lade också stor vikt vid de moraliska drivkrafterna. Med hjälp av dem skulle man redan nu börja skapa *den nya människan* och öka produktionen

Försöken att ersätta utländsk import med en inhemska produktion hade inte lyckats i den utsträckning man planerat. Valutaproblemets lösning antogs ligga i en produktion som siktade till ökade exportintäkter. Detta ledde till en satsning på sockret som i sin tur skulle göra det möjligt att mekanisera jordbruket och frigöra arbetskraft för industriuppbyggnaden. Det första steget i denna industrialisering måste vara en till jordbruket knuten industri. För att göra detta möjligt måste både den allmänna och den tekniska utbildningen byggas ut.

1964 fattades beslutet att öka sockerproduktionen för att nå upp till 10 miljoner ton 1970. Meningen var dock inte att övriga sektorer skulle försummas. Inom jordbrukssektorn lades stor vikt vid boskapskötsel, tobak, ris, frukt och grönsaker för självförsörjning och export. Fiskevärdet utvidgades också i snabb takt och började ge både mat och exportintäkter.

Man satsade på konstgödselindustrin, förädling av jordbruksprodukter, på jordbruksmaskiner, konstbevattning, vägbyggen och byggnadsindustri. Man ökade utvinningen av Kubas mineralfyndigheter, huvudsakligen nickel som näst socker blev Kubas största exportprodukt.

En avgörande förutsättning för denna satsning var att Kuba kunde räkna med att sälja en stor del av sitt socker till bra priser i Sovjetunionen och de andra östeuropeiska länderna, oberoende av världsmarknadsprisets växlingar och sjunkande tendens. Detta möjliggjorde en mer långsiktig planering. Och i stället för att vinsterna skulle föras ut ur landet

skulle de nu användas till nya investeringar och satsningar på industri, utbildning och hälsovård.

Revolutionär offensiv

1968 fanns fortfarande mer än 55.000 privatföretagare på Kuba. De svarade för ca en tredjedel av detaljhandeln. Många av dem undergrävde ransoneringssystemet och försåg den svarta marknaden med varor. De kunde på så sätt tjäna 50 gånger mer än en industriarbetarlön. I mars 1968 inleddes en offensiv mot den svarta marknaden. All privat handel nationaliserades. Därefter var småbrukarnas jord den enda privata egendomen av ekonomisk betydelse.

De 10 miljonerna ton socker

Målet att uppnå en sockerskörd på 10 miljoner ton 1970 krävde omfattande satsningar. Ny mark odlades upp, konstgödsling och konstbevattning av sockerfälten ökade kraftigt, nya sockerarter utprovades, folk mobiliserades i massomfattning för plantering och skörd, och transportväsendet lades om och förbättrades. Dessutom investerades för att modernisera de nedslitna sockerbruken.

Slutresultatet 1970 blev 8,5 miljoner ton, den största skörden någonsin, men målet 10 miljoner ton uppnåddes inte. Transportproblem och sockerbrukens alltför låga produktivitet var en del av orsakerna. En del av skörden blev liggande i flera dygn och därmed sjönk sockerhalten.

Det allvarligaste med bakslaget var konsekvenser för resten av ekonomin. Produktionen sjönk i flera industribranscher till följd av att arbetarna kallades ut för att hjälpa till med sockerskörden. Skörden tog nästan all transportkapacitet i anspråk.

Att i grunden förändra och utveckla ekonomin i ett underutvecklat, råvaruexporterande land visade sig betydligt svårare än man trott, inte minst som det också var utsatt för ekonomisk blockad och sabotage.

Ekonomisk återhämtning och utveckling

Ända sedan 1959 hade Kuba satsat mycket på att elektrifiera landet, bygga vägar och bevattningsdammar, skolor, sjukhus. Under 70-talet började dessa investeringar att ge utdelning, liksom de som gjorts inom jordbruk och industri. Efter bakslaget med sockerskörden gjordes stora ansträngningar för en ordnad tillväxt av ekonomin, och starka intryck togs från sovjetiska planeringsmodeller. Den ekonomiska utvecklingen tog god fart och accelererade fram till mitten av 80-talet.

Ransoning och köpkraftsoverskott

Ransoningssystemet som infördes 1962 ger alla kubaner lika andel av livsmedel och andra dagligvaror till mycket låga priser. Ett vanligt problem vid ransoningar är svartabörshandel. Omfattningen på Kuba har dock varit liten, innan krisen på 90-talet, då Kubas största handelspartner Sovjetunionen kollapsade. Ett annat problem är att det inte alltid har gått att spendera de pengar man tjänat, och då blir det materiella incitamentet till att tjäna pengar mindre. Den ekonomiska utvecklingen under 70-talet ledde dock till ett ökat utbud av konsumtions- och kapitalvaror.

Under 1980 genomfördes ännu en lönereform som innebar ett starkare samband med det utförda arbetet, dvs. bättre betalt för bättre kvalitativt och kvantitativt arbete. Då infördes också en ny parallell marknad med fritt varuutbyte till fasta men högre priser än de som fastställs på produkter i ransoningssystemet. Fram till 1986 ökade varuutbudet påtagligt och allt fler varor frigjordes från ransoning. 1980 infördes också fria bondemarknader, där bönderna efter att ha levererat sin kvot till den statliga marknaden kunde sälja sina produkter fritt. Snart visade sig dock tendenser till spekulation, orimliga vinster och profiterande mellanhänder. Folk reagerade på fantasipriserna, och 1986 stängdes marknaderna.

De successivt växande störningarna i handeln med Sovjetunionen och öststaterna i slutet av 80-talet ledde dock till försämrad varutillgång och till total kris efter Sovjetunionens sammanbrott. 1990 återinfördes de flesta varorna därför i ransoningssystemet

Rättfärdiga handelsvillkor och nationell resurshushållning

I jämförelsen med Latinamerika eller övriga tredje världen var den ekonomiska utvecklingen på Kuba enastående fram till krisen på 90-talet. 80-talet var ett förlorat decennium för Latinamerika som, dignande under en ofantlig skuldbörda, gick tillbaka ekonomiskt, samtidigt som den rika industrialiserade världen hade en väldig högkonjunktur. Under 80-talet gick BNP tillbaka med 8 procent i Latinamerika. På Kuba ökade den med 30 procent under samma tid.

Den kubanska utvecklingen 1960–1990 säger mycket om villkoren för fattiga länder att resa sig ur beroende och elände. Den kris Kuba sedan drabbades av berodde på omständigheter utanför Kubas kontroll; Sovjetunionens fall och USA:s blockad.

Kuba – Karibiens Taiwan

USA-ekonomen Andrew Zimbalist och den svenske ekonomen Claes Brundenius har i en intressant studie jämfört den ekonomiska och sociala utvecklingen i det ”ekonomiska undret” Taiwan och Kuba under 60-, 70- och 80-talen. Det visar sig att det finns många paralleller. I sin bok *The Cuban Economy: Measurement and Analysis of Socialist Performance*, utgiven av The Johns Hopkins University Press, jämför de utvecklingen i siffror. Båda länderna var historiskt beroende av en råvara – socker – som främsta exportvara, liksom många andra länder i tredje världen. Men dessa båda länder hade, till skillnad från de flesta andra, en stadig ekonomisk tillväxt i BNP per capita. 1980 hade Kuba kommit upp i 2.325 dollar och Taiwan i 2.668 dollar. Det var omkring en tiondel av de rika industriländernas per capita, men det var tillräckligt för ett drägligt liv, om resurserna fördelas något så när jämnt. Framförallt visar det på en utveckling till skillnad från underutvecklingens onda spiral som de flesta u-länder inte kommer ur. Under 80-talet fortsatte och accelererade uppgången och Kubas BNP per capita var 3.100 dollar år 1989.

Mellan 1965 och 1985 minskade jordbrukets andel av ekonomin från 24 procent till 10 procent (Kuba) respektive från 24 till 6 procent (Taiwan). Industriproduktionens andel ökade till 36 procent på Kuba och 41 procent på Taiwan. Båda länderna hade också utvecklat en imponerande kapitalvarusektor vars andel växte från 2 till 29 procent på Kuba och från 8 till 36 procent på Taiwan mellan 1961 och 1986.

Mer jämlikt på Kuba

Båda länderna hade också uppnått en jämnare fördelning av inkomsterna, Kuba mer än Taiwan. De fattigaste 40 procenten på Kuba hade ökat sin andel av inkomsterna från 6,5 procent före revolutionen till 25 procent i början av 80-talet. Deras realinkomster hade nästan femdubblats på drygt 20 år. Både Taiwan och Kuba hade satsat starkt på den sociala infrastrukturen, även om Kuba låg långt före Taiwan när det gäller utbildning, hälsovård och social trygghet.

Taiwan, kapitalistiskt, och Kuba, socialistiskt, hade alltså lyckats med det som verkar vara omöjligt; att bryta underutvecklingens onda cirkel. Vad finns det för gemensamma drag i omständigheter och politik som möjliggjorde detta?

I den ekonomiska politiken hade båda länderna utövat stark statlig styrning och ingripande i näringslivets utveckling, och de hade satsat på rationalisering av jordbruk och industrialisering med tonvikt på kapitalvaruindustrin. I båda länderna hade staten främjat exporten för inhemska företag.

Att marknadsföra exportvaror kan ta många år, och det är något som enskilda företag i u-länder svårligen klarar själva på en hård internationell marknad. I båda länderna hade staten också utvecklat infrastruktur, utbildning och hälsovård som en nyckel också till ekonomisk utveckling. Detsamma gäller för de andra asiatiska tigrarna.

Stöd för handel och utveckling

Båda länderna hade också stöd av en supermakt. I båda fallen hade det inneburit såväl ekonomiskt stöd som marknad för exportvarorna. I Kubas fall hade den ekonomiska fördelen framför allt bestått i rättfärdiga handelsvillkor, med rimliga priser på export och import. Kuba befriade sig till en del från den onda cirkel som leder till att folk i fattiga länder hela tiden måste arbeta mer för att kunna köpa mindre. När priserna på u-ländernas export – främst obearbetade råvaror – sjunkit och priserna på i-ländernas exportvaror stigit, och handeln mellan dem sålunda lett till i-ländernas växande rikedom och u-ländernas tilltagande fattigdom, hade Kuba fram till slutet av 80-talet kunnat handla till fasta och mer rättfärdiga priser, i enlighet med principerna för en ny ekonomisk världsordning som på 70- och 80-talet fördes fram av de Alliansfria Staterna.

Detta, tillsammans med den statliga styrningen och investeringarna med inriktning på strategiska utvecklingssektorer, främjandet av den inhemska produktionen för självförsörjning och export, skyddandet av den inhemska marknaden och utvecklingen av befolkningens utbildning, hälsa och köpkraft var nycklar till framgång.

Det är precis motsatsen till den ekonomiska politik som den rika industrivärlden med Världsbanken och Internationella Valutafonden under 80- och 90-talen tvingade på de fattiga länderna i u-världen och senare på länderna i f.d. Sovjetunionen och Östeuropa.

Dubbelmoral

De rika industriländerna blev på sin tid rika på samma sätt. De har värnat det egna jordbruket och industrin, skyddat det mot utländsk konkurrens och stöttat det med statliga subventioner och utvecklingsbidrag och med att bygga ut vägar, järnvägar, telekommunikationer, utbildat arbetskraften och stärkt den genom utbildning och sjukvård i offentlig sektor. Med denna styrka har de sedan erövrat världsmarknaden. Sedan predikas frihandel för att tvinga de svaga att öppna sina marknader för den rika världens industri- och tjänsteföretag. Sina egna marknader öppnar de mäktiga nationerna som regel bara för konkurrens från fattiga länder när den inte hotar egna näringar.

Under 80-talet blev de länder som följde i världens ekonomiska påbud fattigare och mer beroende. Kuba drev motsatt politik och hade tillgång till ett handelsutbyte med rättfärdiga villkor. Det hävde landet ur det halvkoloniala beroendet av USA som rådde före 1959 och ledde under 80-talet till den högsta levnadsstandarden och snabbaste utvecklingen i Latinamerika. Därtill kom det omfattande internationella arbetet – solidariteten. Välkänt är Kubas militära stöd till Angola mot Sydafrikas invasion. Det var förutsättningen för den historiska uppgörelsen om Namibias självständighet och apartheidregimens fall i Sydafrika. Mindre kända är Kubas stora civila biståndsinsatser i tredje världen.

En talande jämförelse är att under 1985 hade Kuba en civil biståndsarbetare utomlands per 625 invånare, medan USA hade en per 36.298. Kuba hade på 80-talet fler civila biståndsarbetare i fattiga länder än världshälsoorganisationen WHO. Varje år utbildade Kuba 20.000 ungdomar från tredje världen.

Ännu mer anmärkningsvärt är att Kuba – efter en liten svacka de första åren på 90-talet – har fortsatt med detta bistånd. Se kapitel 8, Kuba och världen.

Beroendet av Sovjetunionen

De sociala framstegen på Kuba har inte kunnat bortförklaras ens av de värsta fienderna, men det har sagts att de enbart berott på enorma subventioner från Sovjetunionen, och man har hävdat att den socialistiska planekonomin varit katastrofal. Dr. Andrew Zimbalist, ekonom vid Smith College i Massachusetts, USA, har granskat dessa påståenden. Han hävdar att bilden av den kubanska ekonomin – fram till 1990 – som vilande på sovjetiskt bistånd och fastsurrat vid ensidigt sockerberoende, är vilseledande.

Under 50-talet svarade sockret för nära 85 procent av Kubas export i form av råsockerexport utan vidareförädling. Andelen hade i mitten av 80-talet sjunkit till ca 65 procent men bestod i högre grad av förädlade produkter. Kubas export hade breddats med citrusfrukter, fisk, stål, gasspisar, pappersprodukter, maskiner, tele- och datautrustning och läkemedel. Breddningen av industriproduktionen innebar också att en rad varor som tidigare importerats nu kunde tillverkas inom landet, som kapitalvaror, byggnadsmaterial, metallprodukter, kemikalier.

I olika uppskattningar av Sovjetunionens bistånd till Kuba har många använt sig av CIA:s beräkningar. Enligt dessa beräkningar utgjorde Sovjets ”överpriser” på sockret den avgjort största

andelen av biståndet. 1983 uppskattades denna del till 70 procent av biståndet.

Zimbalist har emellertid flera invändningar. CIA använde Kubas då gällande officiella växelkurs mellan peso och dollar (dvs. 1 kubansk peso = 1 US dollar). CIA bortsåg från att biståndet via sockerhandeln var bundet till köp av sovjetiska varor, ofta av låg kvalitet, och beräknade biståndet som skillnaden mellan det omräknade dollarpris som Sovjet betalade för sockret och priset på världsmarknaden.

Men bara ca 15 procent av världens socker säljs till fria priser. Resten säljs till priser över världsmarknadspriset genom särskilda avtal. Om man som jämförelse använder de priser som USA betalade i sina preferensavtal med sockerproducerande länder i Latinamerika skulle

värdet av Sovjetunionens stöd till Kuba genom sockerhandeln halveras.

Mellan 1980 och 1985 steg priset för den sovjetiska sockerimporten med drygt 30 procent, medan priset för kubanska oljeköp från Sovjetunionen steg med drygt 150 procent. Kubas import från Sovjet steg med över 80 procent, medan exporten till Sovjet ökade med drygt 30 procent. Den snabba ekonomiska utvecklingen på Kuba under 80-talets första hälft ägde alltså rum samtidigt som handelsvillkoren med Sovjet avsevärt försämrades.

De priser som Kuba betalade för sovjetiska varor låg också ofta över världsmarknadspriserna på motsvarande varor, som t.ex. vete, motorfordon, timmer och mjölkprodukter. Vidare hade kubanerna återkommande problem med kvaliteten

Mängder med cyklar importerades från Kina, och cykelfabriker startades under specialperioden, då det var knappt om bränsle till alla fordon. Här ser vi hur cyklarna gör intåg i staden Cienfuegos, gågatan i centrum.

Trots specialperiodens ekonomiska kris har inte ett enda sjukhus, och inte en enda skola stängts. Bilden visar läkarmottagningen på ett daghem. Sådana mottagningar finns på skolor, daghem och arbetsplatser.